

OLGA BARBASIEWICZ

Uniwersytet Jagielloński

**PAMIĘĆ O II WOJNIE ŚWIATOWEJ
W DZIAŁANIACH
ZWIAZKU PRACOWNIKÓW OŚWIATY JAPONII
(*NIHON KYŌSHOKUIN KUMIAI*)
W KONTEKŚCIE RELACJI
JAPÓŃSKO-AMERYKAŃSKICH**

**Remembrance of World War II in the Activities
of the Japan Teachers Union (*Nihon Kyōshokuin Kumiai*)
in the Context of Japanese-American Relations**

Pacifist sentiments that arose among Japanese after the end of World War II were associated with the feeling of being victims of the nuclear tragedy, fatigue with long-term military activities and the demilitarisation of Japan carried out by the occupation authorities. The purpose of this article is to show the problem of the politics of memory in the context of the activities of non-governmental organisations whose aim is to create memorial sites reminiscent of historical events. An example of this type of organisation, discussed in this article, is the Japan Teachers Union, which, at the beginning of its existence, pursued goals set by the United States, which exercised real power in the Archipelago during the occupation. When the Cold War broke out, this organisation fell out of favour with the authorities, and its activities began to be associated with anti-Japan opposition. The main goal of the Union was to reform school textbooks, which, although to a large extent gave an objective history of Japanese activities on the Asian continent, were not without significance for Japanese-American relations.

Keywords: Japan, United States, Japan Teachers Union, textbooks, pacifism.

WSTĘP

Badania nad pamięcią historyczną w Japonii zaczęły rozwijać się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, zaraz po tym, gdy na język japoński przełożono *Społeczne ramy pamięci* Maurice'a Halbwachsa w 1989 roku¹. Jednocześnie badacze z zakresu nauk społecznych nie poruszali wcześniej kwestii pamięci ze względu na panowanie cesarza Hirohito², który pozostawał na japońskim tronie aż do końca lat osiemdziesiątych. Zwłaszcza że pamięć w kontekście historii najnowszej dotyczyła bezpośrednio okresu rządów cesarza Hirohito, które przypadały na lata 1926–1989, a więc na okres, który wiąże się z wydarzeniami II wojny światowej.

Niemniej jednak pomimo braku badań dotyczących odpowiedzialności za wojnę, jak również roli cesarza, prawie do końca XX wieku polityka pamięci przemawiała przez konkretne działania i miejsca pamięci, które były wytworem zarówno polityków, jak i grup nacisku. Definiując miejsca pamięci zgodnie z przykładami, jakie wskazuje Pierre Nora, wyróżnić możemy wiele wytworów materialnych czy niematerialnych, z których wywodzi się tożsamość zbiorowa, w tym miejsca geograficzne (w przypadku Japonii jest nim np. Hiroshima), literatura czy wytwory kultury, postacie historyczne (m.in. cesarz Hirohito), pomniki i budynki (np. Kupa atomowa *Genbaku domu*), godła, obchody i symbole³. Każdy z przedmiotów niosących wspomnienia, podobnie jak sam proces kultywowania przez daną społeczność wspomnień, jest pewnego rodzaju miejscem pamięci. Równocześnie polityczne wykorzystywanie pamięci (poprzez podręczniki szkolne, programy nauczania czy państwowe upamiętnianie wydarzeń) ma wpływ na wspólne postrzeganie wydarzeń z przeszłości⁴. Według Marie-Claire Lavabre, współcześnie następuje powrót polityki do historii, przez co spotykamy się z problemem jej interpretacji, a pamięć zbiorowa staje się tożsama z pamięcią narodową, która

¹ W japońskiej wersji tej monografii tytuł został przetłumaczony jako „Pamięć kolektywna”. Por. Maurice Halbwachs, *Shūgōteki kioku* [Pamięć kolektywna], Kōrosha 1989.

² Zgodnie z powojenną *Konstytucją Japonii*, która weszła w życie 3 maja 1947 roku, cesarz jest symbolem Państwa i jednością narodu japońskiego, a jego pozycja jest wyrazem woli narodu, do którego należy suwerenna władza [Rozdział 1, artykuł 1 *Konstytucji Japonii*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/Japonia2014.pdf> [dostęp: 1 października 2018]].

³ Lawrence D. Kritzman, *Foreword*, w: *Realms of Memory, The Construction of the French Past*, t. 1, ed. Pierre Nora, Columbia University Press, New York 1996, s. X.

⁴ Marie-Claire Lavabre, *Miejsca pamięci, praca pamięci i ramy pamięci – trzy perspektywy badawcze we Francji*, „French Memory Studies Seminar”, Warszawa, 20 października 2012.

podlega procesowi zdefragmentowania przez grupy działające w przestrzeni publicznej i wyrażające własne poglądy na historię⁵.

Do analizy problemu polityki pamięci niezbędne jest ukazanie działań różnych organizacji będących dużymi zespołami ludzi powiązanych bezosobowymi zależnościami, stworzonymi do osiągania określonych celów⁶. Zajmują się one utrzymaniem miejsc pamięci przypominających o wydarzeniach historycznych, prowadzą w nich staże i spotkania, jak również wydają oświadczenia dotyczące spornych tematów. Mogą należeć do nich również komisje skupiające się na rozwiązywaniu kontrowersyjnych wątków historycznych, np. w kontekście podręczników do historii⁷. W artykule tym przeprowadzona zostanie analiza organizacji społecznej, która w szczególności podejmuje kwestie tych specyficznych miejsc pamięci, jakimi, według Pierre'a Nory, są podręczniki – zwłaszcza że treści książek rekomendowanych dla szkół budzą ogromne emocje między Japonią a jej azjatyckimi sąsiadami⁸. Za przykład tego rodzaju organizacji posłuży Związek Pracowników Oświaty Japonii (*Nihon Kyōshokuin Kumiai*). Jako organizacja sprzeciwiająca się polityce rządowej jest niezwykle interesującym przykładem grupy identyfikującej się z lewicowymi partiami, które stanowią opozycję niemal przez cały okres powojennej historii Japonii. Jednocześnie warto zaznaczyć, że w państwie tym nie używano terminu społeczeństwo obywatelskie (*shimin shakai*) aż do okresu po II wojnie światowej. Było to spowodowane władzą siogunatu⁹, a następnie wzmocnieniem władz wojskowych¹⁰, które nie widziały przestrzeni na istnienie niezależnych organizacji obywatelskich wpływających na sprawy państwowe¹¹.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Anthony Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 367.

⁷ Organizacje społeczne oraz grupy nacisku związane z japońskim rządem zostały poddane analizie przez autorkę we wcześniejszych publikacjach. Zob. Olga Barbasiewicz, *Grupy nacisku i organizacje społeczne związane z japońskim rządem a kwestia pamięci o II wojnie światowej*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2017, nr 3, s. 179–193.

⁸ Kwestie sporne stanowią następujące wydarzenia: Masakra Nankińska, incydent na moście Marco Polo, Strefa Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej, uwalnianie narodów azjatyckich spod europejskiego kolonializmu.

⁹ Siogunat – w języku japońskim *bakufu* (rządy spod namiotu) system zarządzania państwem przez władze wojskowe. W tym artykule nawiązuję do okresu Edo (1603–1868).

¹⁰ Na skutek incydentu z 26 lutego 1936 roku, będącego próbą zamachu stanu przeprowadzonego przez nacjonalistów, wzmocnieniu uległa władza wojskowa w Japonii, która następnie doprowadziła do licznych ograniczeń w funkcjonowaniu niezależnych organizacji obywatelskich, w tym wdrożeniu systemu jednopartyjnego w 1940 roku.

¹¹ James Babb, *The SAGE Handbook of Modern Japanese Studies*, Sage Publications Ltd., London, 2015, s. 406.

Istotna z perspektywy relacji międzynarodowych jest kwestia podręczników do historii, a konkretnie ich treści dotyczących wydarzeń z czasów II wojny światowej¹². W artykule tym skupię się nie na analizie treści tych podręczników, zakładając że temat ten był poruszany przez innych badaczy¹³, a na działaniach Związku i jego członków w kontekście zmieniającej się polityki amerykańskiej wobec Japonii. Nadrzędnym celem tego artykułu jest analiza działań Związku Pracowników Oświaty w kształtowaniu polityki pamięci w powojennej Japonii, a także próba odpowiedzi na pytanie, czy kwestia tych podręczników jest istotna w relacjach japońsko-amerykańskich i w jaki sposób stosunki te wpływają na obecną sytuację na Dalekim Wschodzie w omawianym kontekście¹⁴.

POWOJENNA OKUPACJA JAPONII

Wygrana aliantów w II wojnie światowej spowodowała realną dominację dwóch państw – Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego. Kraje, które znalazły się pod wpływami amerykańskimi, w tym Japonia, musiały w celu swojej odbudowy postępować zgodnie z założeniami systemu z Bretton-Woods¹⁵.

Chociaż w Jałcie w 1945 roku ustalono rozkład sił w powojennym porządku na świecie, Stany Zjednoczone wywalczyły dominację w Japonii, odsuwając tym samym inne mocarstwa, w tym Związek Radziecki, od okupacji tego kraju. Mimo że początkowo okupacja Ja-

¹² Więcej: Claudia Schneider, *The Japanese History Textbook Controversy in East Asian Perspective*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2008, t. 617, s. 107–122; Kazuya Fukuoka, *School History Textbooks and Historical Memories in Japan: A Study of Reception*, „International Journal of Politics, Culture, and Society” 2011, t. 24, nr 3/4, s. 83–103; Terri Seddon, *Politics and Curriculum: A Case Study of the Japanese History Textbook Dispute, 1982*, „British Journal of Sociology of Education” 1987, t. 8, nr 2, s. 213–226.

¹³ Temat treści podręczników był poruszany przez polską badaczkę Katarzynę Starecką w rozdziale *Obraz zbrodni przeciwko ludzkości z okresy wojny w Azji i na Pacyfiku w japońskiej edukacji szkolnej*. Więcej: *Auschwitz a zbrodnie ludobójstwa XX wieku*, w: A. Bartuś, P. Trojański (red.), Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau 2012; Robert Jakimowicz, *Kwestia podręcznikowa we współczesnych stosunkach japońsko-chińskich*, „Zeszyty Naukowe/Akademia Ekonomiczna w Krakowie” 2005, t. 692, s. 77–90.

¹⁴ Wcześniejsze prace w języku polskim poruszają kwestię opracowania wspólnych podręczników do historii przez historyków japońskich, koreańskich czy chińskich, jak również analizują obraz działań wojennych w japońskich podręcznikach. Temat ten podejmowany był m.in. przez Katarzynę Starecką w artykule *Japonia, Korea Południowa, Chiny – inicjatywy wspólnego opisu dziejów najnowszych*, „Przegląd Orientalistyczny” 2017, nr 1–2, s. 167–182.

¹⁵ System walutowy będący podstawą relacji międzynarodowych w sferze zarządzania systemami monetarnymi.

ponii była prowadzona również przez Brytyjczyków, to Stany Zjednoczone z pominięciem Wielkiej Brytanii, która nie miała żadnego realnego wpływu na sytuację, rozpoczęły swoją politykę okupacyjną¹⁶.

6 września 1945 roku MacArthur został mianowany głównodowodzącym sojusznicznych wojsk okupacyjnych w Japonii (*Supreme Commander of the Allied Powers* – SCAP). Rozbrojenie Japonii, które zakładała aliancka polityka wobec tego kraju, miało swój punkt kulminacyjny pod koniec 1945 roku, kiedy Amerykanie zniszczyli i zatopili cyklotrony, wytworzone przez Japończyków na potrzeby produkcji energii atomowej¹⁷. Niecały rok później miało miejsce formalne rozliczenie się z osobami uznanymi za zbrodniarzy wojennych. 3 maja 1946 roku swoje prace rozpoczął Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu, określany również mianem Trybunału Tokijskiego.

Nowy powojenny porządek i amerykańska polityka wobec Japonii przyczyniły się do ustalenia kształtu i treści japońskiej konstytucji z 3 listopada 1946 roku, która weszła w życie 3 maja 1947 roku, zwanej również „konstytucją pokojową”¹⁸.

Obowiązująca po dziś dzień konstytucja, właśnie ze względu na szczególny nacisk na demokratyzację kraju i dążenie do ustanowienia pokojowego charakteru działań państwa japońskiego, została stworzona na żądanie władz amerykańskich, z uwzględnieniem potrzeb i wniosków przedstawicieli narodu japońskiego. Szczególnym przykładem działań na rzecz zmiany kształtu polityki Japonii, która znalazła swój punkt kulminacyjny w działaniach wojennych, jest artykuł 9., który stanowi o całkowitym wyrzeczeniu się wojny. Stworzenie tej ustawy zasadniczej, z uwzględnieniem żądań strony amerykańskiej, przyczyniło się do charakteru powojennej polityki i społeczeństwa Japonii.

Punkt zwrotny w amerykańskiej polityce wobec Japonii nastąpił wraz z rozpoczęciem zimnej wojny w 1947 roku. Punktem kulminacyjnym było zakończenie okupacji w 1952 roku, przez co kraj ten stał się najważniejszym sojusznikiem amerykańskim na Dalekim Wschodzie. Miało to miejsce na skutek podpisania *Traktatu pokojo-*

¹⁶ *Milestones: 1945–1952*, Office of the Historian, Bureau of Public Affairs, United States Department of State, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/japan-reconstruction> [dostęp: 15 stycznia 2018].

¹⁷ Walter LaFeber, *The Clash: U.S.-Japanese Relations throughout History*, W.W. Norton & Company, Inc., London–New York 1999, s. 259.

¹⁸ Yoshikuni Igarashi, *Bodies of Memory: Narratives of War in Postwar Japanese Culture, 1945–1970*, Princeton University Press, New Jersey 2000, s. 34.

wego z San Francisco oraz Japońsko-amerykańskiego traktatu o bezpieczeństwie w 1951 roku. Stany Zjednoczone zdecydowały o wsparciu rozwoju japońskiej gospodarki przy jednoczesnym zapewnieniu krajowi bezpieczeństwa poprzez militarną obecność na terytorium wysp japońskich.

ZWIĄZEK PRACOWNIKÓW OŚWIATY JAPONII. GENEZA I DZIAŁALNOŚĆ W CZASIE AMERYKAŃSKIEJ OKUPACJI

Okres powojenny przyniósł, poprzez narzuconą przez Amerykanów demokratyzację kraju, możliwość stworzenia związków zawodowych, które stanowiły szansę na odseparowanie się pracowników poszczególnych sektorów od oficjalnej polityki rządowej. Taki charakter ma stworzony w 1947 roku Związek Pracowników Oświaty Japonii (*Nihon Kyōshokuin Kumiai*), powstały na skutek połączenia się trzech organizacji nauczycielskich, które we wspólnie sformułowanej deklaracji podczas ustanawiania tej instytucji oświadczyły:

Na skutek konsensusu 500 000 nauczycieli z całego kraju z ogromną radością i nadzieją tworzymy Związek Pracowników Oświaty Japonii. Zamierzamy odgrywać ważną rolę w tworzeniu nowego demokratycznego porządku i tworzeniu nowej japońskiej kultury. Z całą siłą 500 000 nauczycieli, którzy teraz są ze sobą połączeni, będziemy racjonalnie dążyć do poprawy traktowania nauczycieli i do wzmocnienia ich społecznego i politycznego statusu. Zobowiązujemy się dążyć do tworzenia bogatego i demokratycznego kształcenia i kultury poprzez zwalczanie i eliminowanie wszystkich złych warunków pozostałych w naszym kraju, w wielkiej solidarności z pracownikami i rolnikami w całym kraju i na całym świecie¹⁹.

Manifest ten pokazuje, jak doświadczenie wojny, a także polityki sprzed kapitulacji Japonii wpłynęły na postawę osób gotowych zrzeszyć się w tej organizacji. Misja, którą zdecydowały się wypełniać, była w pełni zgodna z założeniami władz okupacyjnych w najbardziej pierwotnej formie w czasach przed nastaniem zimnej wojny. Nauczyciele zjednoczeni w związek zaczęli przeradzać się na początku lat pięćdziesiątych w grupę interesu wywierającą nacisk na rząd nie tylko w kwestii edukacji, ale również polityki wewnętrznej i zewnętrznej Japonii. Zaznaczali, że są podmiotami politycznymi, których interesy wiążą

¹⁹ *Birth of JTU*, Oficjalna strona Związku Pracowników Oświaty Japonii, <https://www.jtu-net.or.jp/english/birth/> [dostęp: 16 marca 2018].

się zarówno z gospodarką, jak i z nauką²⁰. Jednym z nich był Ienaga Saburō, nauczyciel historii, jak również autor podręczników do tego przedmiotu niedopuszczonych przez powojenną cenzurę japońską²¹.

Pomimo przyjętej przez organizację misji, polegającej na wypełnianiu założeń władz okupacyjnych, w krótkim czasie Związek Pracowników Oświaty Japonii wszedł w konflikt z władzami, które także miały poparcie amerykańskie. Przedmiotem niezgody była treść podręczników do historii. Choć problem ten może wydać się nieistotny w sferze relacji japońsko-amerykańskich, ze względu na powszechne kontrowersje wokół treści dotyczących głównie stosunków między Chinami a Japonią²², to cenzura treści podręczników dopuszczonych do użytku szkolnego dokonywana przez środowiska prawnicze, jak również te o poglądach imperialistycznych, wynikała z relacji japońsko-amerykańskich po wybuchu zimnej wojny oraz podpisaniu traktatów o bezpieczeństwie²³. Mianowicie, poczynania związku, które były zgodne z oczekiwaniami amerykańskich władz okupacyjnych z pierwszej fazy okupacji, tj. do 1947 roku, stały się sprzeczne z interesami partii rządzącej, która po wybuchu zimnej wojny miała pełne wsparcie ze strony Stanów Zjednoczonych dla swoich działań.

Związek Pracowników Oświaty Japonii tuż po utworzeniu wpisywał się doskonale w powojenne potrzeby władz okupacyjnych. Kiedy nakazały one uwolnienie wszystkich przedwojennych więźniów politycznych²⁴, wolność odzyskali komuniści i socjaliści, którzy nie zgadzali się z przedwojenną polityką rządową. Parlament w 1947 roku przegłosował *Podstawową ustawę o edukacji* (*kyōiku kihonhō*), w której zapisano, że edukacja nie może zostać poddana żadnej nieodpowiedniej kontroli²⁵. Dawało to nauczycielom możliwość wprowadzenia mniej restrykcyjnego sposobu nauczania, pozornie niezależnego

²⁰ Franziska Seraphim, *War Memory and Social Politics in Japan, 1945–2005*, Mass. Harvard University Press, Cambridge 2008, s. 88.

²¹ Podręcznik *Nowa Historia Japonii* (*Shin Nihonshi*) opublikowało wydawnictwo Sanseidō.

²² Więcej: Yoichi Kibata, *History Textbooks: Continuing Controversies*, „Economic and Political Weekly” 1999, t. 34, nr 44, s. 3108–3109; Hiro Saito, *The History Problem. The Politics of War Commemoration in East Asia*, University of Hawai’i Press, Honolulu 2016.

²³ Yoshiko Nozaki, *War Memory, Nationalism, and Education in Postwar Japan, 1945–2007. The Japanese History Textbook Controversy and Ienaga Saburo’s Court Challenges*, Routledge, London–New York 2008, s. 20.

²⁴ *Memorandum for: Imperial Japanese Government. Through: Central Liaison Office, Tokyo. Subject: Removal of Restrictions on Political, Civil, and Religious Liberties. (SCAPIN-93)*, http://www.ndl.go.jp/modern/e/img_1/M003/M003-0031.html [dostęp: 20 grudnia 2017].

²⁵ *The Fundamental Law of Education*, artykuł 10, <http://www.japanfocus.org/data/ed.law.file.pdf>, s. 7 [dostęp: 20 grudnia 2017].

od linii politycznej partii rządzącej. Osoby zrzeszone w Związku Pracowników Oświaty Japonii były więc realizatorami założeń polityki okupacyjnej w zakresie kształcenia nowego pokolenia Japończyków. Jednocześnie władze okupacyjne zarządziły odsunięcie od roli pedagogów osób, które w czasie wojny ujawniały podczas wykonywania zawodu nacjonalistyczne poglądy przekazywane uczniom. Jednak większość nauczycieli wpisujących się w te ramy samoistnie zrezygnowała z pełnienia roli edukatorów, jeszcze przed rozpoczęciem selekcji przez okupantów²⁶. Członkowie związku brali udział w zwołanych w 1948 roku komisjach sił okupacyjnych dotyczących weryfikowania treści podręczników szkolnych²⁷. Fakt ten pokazuje, w jaki sposób organizacja ta wpisywała się w założenia i wartości wdrażane przez Amerykanów w czasie okupacji Japonii. Taka sytuacja nie trwała jednak długo, a punkt zwrotny w polityce amerykańskiej wobec Japonii zredukował rolę związku jako wykonawcy warunków narzuconych przez USA okupowanemu krajowi, do roli oponenta działań amerykańskich w Japonii. Zrewidowano również politykę wspieranej przez USA Partii Liberalno-Demokratycznej ukształtowanej w 1955 roku. Jednocześnie, początkowe wsparcie dla działań związku ze strony USA przyczyniło się do jego późniejszej aktywności i przyjęcia krytycznej postawy wobec sojusznika Japonii.

Jak wynika z powyższej analizy, Związek Pracowników Oświaty Japonii może zostać określony mianem „kozła ofiarnego” zmiany kursu polityki Stanów Zjednoczonych wobec Japonii i polityki zimnowojennej na Dalekim Wschodzie, dlatego analiza jego działalności jest warta szczególnej uwagi.

ZMIANA STOSUNKU WŁADZ DO ROLI ZWIĄZKU W CZASIE ZIMNIEJ WOJNY

Zmieniająca się sytuacja geopolityczna sprawiła, że zawarty przez Stany Zjednoczone i Japonię traktat o bezpieczeństwie stał się dla związku kwestią nie do zaakceptowania w kontekście głoszonych przez jego członków idei pacyfizmu i demilitaryzacji. Zaistniała sytuacja międzynarodowa pokazywała, że demilitaryzacja i demokratyzacja

²⁶ Franziska Seraphim, *War Memory...*, s. 90.

²⁷ Yoshiko Nozaki, Hiromitsu Inokuchi, *Japanese Education, Nationalism, and Ienaga Saburō's Textbook Lawsuits*, w: *Censoring History. Citizenship and Memory in Japan, Germany and the United States*, eds. Laura Hein and Mark Selden, M. E. Sharpe, Armonk–New York–London 2000, s. 101.

Japonii stały się kwestiami dużo mniejszej wagi niż walka z komunizmem. Edukacja wdrażana w czasie początkowej fazy okupacji kraju stała się więc ogromnym problemem dla Amerykanów w realizowaniu polityki zimnowojennej. Ponowna militaryzacja Japonii była niemożliwa. Mimo to władze Stanów Zjednoczonych potrzebowały gwałtownej zmiany w myśleniu społeczeństwa japońskiego, które przez kilka powojennych lat wprowadziło założenia pacyfistyczne do swojej edukacji, a co się z tym wiąże, do światopoglądu. Problem ten został poruszony między innymi podczas rozmów między Ikedą Hayato, specjalnym wysłannikiem premiera Yoshidy Shigeru do Waszyngtonu w 1953 roku, a Walterem Robertsonem, asystentem sekretarza stanu ds. Dalekiego Wschodu²⁸. Rozmowy dotyczyły zwiększenia potencjału obronnego Japonii. Ikeda tłumacząc, dlaczego Japonia nie jest zdolna do zwiększenia liczby członków Narodowych Sił Bezpieczeństwa²⁹, jako powód podał pokojową edukację z czasów amerykańskiej okupacji, która wpłynęła na postawy młodych Japończyków, potencjalnych kandydatów do rezerwy w strukturach obronnych kraju³⁰. Fakt ten uzmysłowił Amerykanom, jak bardzo utopijne było założenie demilitaryzacji Japonii i jak silny wpływ wywarło na młode pokolenie Japończyków. Dlatego też dalsze wspieranie działalności pacyfistycznej japońskich organizacji społecznych stało się niemożliwe z punktu widzenia realizacji polityki dalekowschodniej USA. Najlepiej odzwierciedla ten stan rzeczy sytuacja Związku Pracowników Oświaty Japonii. Już od czasów zakończenia okupacji zmiana w stosunkach japońsko-amerykańskich oparta na zapewnieniu stabilizacji na Dalekim Wschodzie nie była zgodna z założeniami związku. Jego członkom zależało bowiem na utrzymywaniu wizerunku Japonii jako kraju realizującego politykę okupacyjną Azji i odpowiedzialnego za wybuch wojny na Pacyfiku, miało to służyć podkreśleniu konieczności pacyfistycznej egzystencji narodu japońskiego.

Lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX wieku były okresem konserwatywnego podejścia rządu do kwestii podręczników. W związku z tym członkowie Związku Pracowników Oświaty Japonii dołączyli

²⁸ Więcej: Hideki Uemura, *Ikeda-Robātonson kaidan to bōeiryoku zōkyō mondai* [Rozmowy między Ikedą i Robertsonem na temat potencjału rozwoju Japońskich Sił Samoobrony], „Nihon kokusai seiji gakkai-hen «kokusai seiji» dai 105-gō. Sen kyūhyaku gojū nendai no kokusai seiji” [Zeszyty Japońskiego Stowarzyszenia Polityki Międzynarodowej, nr 105. Polityka lat 50-tych, XX w.], 1994, s. 182–196.

²⁹ Przekształconych rok później w Japońskie Siły Samoobrony.

³⁰ Van John Sant, Peter Mauch, Yoneyuki Sugita, *The A to Z of United States-Japan Relations*, Scarecrow Press, Plymouth 2007, s. 111.

do protestów³¹ przeciwko sojuszowi w sprawie bezpieczeństwa między Stanami Zjednoczonymi a Japonią, głosząc hasło: „Już nigdy więcej nie wyślemy naszych uczniów na pole walki”³². Partia Liberalno-Demokratyczna, która uzyskała poparcie Amerykanów, zaczęła wprowadzać zmiany personalne w Ministerstwie Edukacji³³. Polegały one na zatrudnianiu na pełen etat pracowników nadzorujących treść proponowanych podręczników do historii i przywracaniu na stanowiska nie tylko osób o prawicowych, ale również imperialistycznych poglądach³⁴. Ministerstwo Edukacji zabraniało pisania negatywnych treści na temat roli Japonii podczas wojny, sugerując, aby informacje umieszczane w podręcznikach miały formę „romantyczną”³⁵. Fakt ten ukazuje realizację idei, jaką przedstawił Namikawa Eita, były wiceprezes nacjonalistycznego Stowarzyszenia ds. Przygotowania Nowych Podręczników do Historii (*Atarashii Rekishi Kyōkasho-o Tsukuru Kai*): „Ludzie, którzy nie mają historii, z której mogliby być dumni, nie mogą stanowić narodu”³⁶. Tego rodzaju konstruowanie przeszłości przez pracowników ministerstwa służy po dziś dzień budowaniu dumy narodowej, a co się z tym wiąże, przekonania o słuszności decyzji podejmowanych przez władze na forum międzynarodowym, w tym w kontekście sojuszu z USA. Niemniej jednak ukazywanie wspomnianej „romantycznej” wizji wojny powoduje wybielanie kwestii będących spornymi w relacjach między narodami, które toczyły walki z armią japońską.

KONTROWERSJE DOTYCZĄCE PODRĘCZNIKÓW DO HISTORII W POWOJENNEJ JAPONII

Po dziś dzień Partia Liberalno-Demokratyczna, wraz z biurokratami z Ministerstwa Edukacji, Kultury, Sportu, Nauki i Technologii,

³¹ W latach 1959–1960 seria protestów w Japonii skupiała osoby sprzeciwiające się zacieśnieniu współpracy obronnej między Japonią a USA.

³² Franziska Seraphim, *War Memory...*, s. 87.

³³ Więcej: Leonard J. Schoppa, *Education Reform in Japan: A Case for Immobilist Politics*, Routledge, London 1991.

³⁴ Yoshiko Nozaki, *War Memory, Nationalism...*, s. 20.

³⁵ Yoshiko Nozaki, *Japanese Politics and the History Textbooks Controversy, 1945–2001*, w: *History Education and National Identity in East Asia*, eds. Edward Vickers, Alisa Jones, Routledge, New York 2005, s. 280.

³⁶ Zdanie z eseju, który pojawił się w broszurze wydawanej przez *Atarashii Kyōkasho-o Tsukuru Kai: The Restoration of a National History: Why Was the Japanese Society for History Textbooks Reform Established, and What Are Its Goals?*, Tokyo 1995, s. 15. Cyt. za: John W. Dower, *Ways of Forgetting, Ways of Remembering. Japan in the Modern World*, The New Press, New York 2012, s. 111.

wychodzi z założenia, że prawicowe rządy są gwarantem utrzymania neutralności w edukowaniu nowych pokoleń poprzez kontrolę treści podręczników³⁷. Wszelkie zmiany stały się możliwe w wyniku reform edukacyjnych wdrażanych przez prawicę zdobywającą poparcie na scenie politycznej przez większość lat powojennych. W 1953 roku minister edukacji otrzymał prawo rewizji podręczników, a w 1954 roku ograniczono działalność polityczną nauczycieli ze szkół publicznych oraz nakazano neutralność polityczną w przypadku obowiązkowej edukacji³⁸. Działalność Związku Pracowników Oświaty Japonii zaczęła jednocześnie być określana przez rząd mianem komunistycznej³⁹.

Reminiscencje decyzji z lat pięćdziesiątych są widoczne także we współczesnej polityce Japonii. Obecnie przeciwnicy rządu działający na rzecz zmiany podręczników do historii twierdzą, że kontrowersje z nimi związane są przyczyną braku przeprosin – czy choćby poczucia winy – za krzywdy wyrządzone w czasie wojny. Jednocześnie zmiany, które zostały poczynione w trakcie kolejnej reformy, znalazły odzwierciedlenie w *Podstawowej Ustawie o Edukacji* w 2006 roku⁴⁰ wskazującej na patriotyzm jako ważny element systemu szkolnictwa. Inicjatorem tych zmian był podczas swojej pierwszej kadencji⁴¹ obecny premier Abe Shinzō⁴². W ustawę włączono takie kwestie, jak lojalność publiczna, kręgosłup moralny, praca nad samodyscypliną, szacunek dla tradycji i kultury, praca nad świadomością bycia członkiem międzynarodowej społeczności⁴³. Podczas sympozjum dotyczącego wprowadzanych zmian w ustawie, zorganizowanego przez Partię Liberalno-Demokratyczną, hasłem przewodnim było „kultywowanie ducha miłości do ojczyzny”⁴⁴. Tego rodzaju zmiany w prawie odnoszące się do edukacji budziły głęboki sprzeciw członków Związku Pracowników Oświaty Japonii⁴⁵.

³⁷ Harry Wray, *Japanese and American Education: Attitudes and Practices*, Bergin and Garvey, Westport Connecticut, London 2008, s. 80.

³⁸ Yoshiko Nozaki, Hiromitsu Inokuchi, *Japanese Education, Nationalism...*, s. 104.

³⁹ Yoshiko Nozaki, *War Memory, Nationalism...*, s. 18.

⁴⁰ Por. *Basic Act on Education (Act No. 120 of December 22, 2006)*, <http://uii.unesco.org/i/doc/lifelong-learning/policies/japan-basic-act-on-education.pdf> [dostęp: 15 maja 2018].

⁴¹ Pierwsza, roczna kadencja Abe Shinzō przypadała na lata 2006–2007.

⁴² Abe Shinzō jest członkiem i przewodniczącym Partii Liberalno-Demokratycznej.

⁴³ *FY2006 White Paper on Education, Culture, Sports, Science and Technology*, The Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology (MEXT), http://www.mext.go.jp/b_menu/hakusho/html/hpac200601/001/002.htm [dostęp: 24 grudnia 2017].

⁴⁴ *Kyōiku kihon-hō kaisei: 'Kaisei-an shingi, shinchō ni'* (Zmiana podstawowej ustawy o edukacji: „Szczególna narada odnośnie zmian”), „Mainichi Shimbun”, wydanie poranne, Tōkyō, 25 lipca 2006, s. 5.

⁴⁵ *Ibidem*.

Ministerstwo Edukacji, Kultury, Sportu, Nauki i Technologii po dziś dzień jest odpowiedzialne za przygotowywanie i wydawanie podręczników do historii. Cenzuruje również treści, które uważa za nieodpowiednie bądź zbędne, i gdy ministerstwo zatwierdzi treść podręczników, każdy z 542 okręgów szkolnych wybiera odpowiedni dla swoich potrzeb⁴⁶. Jednym z nielicznych – aczkolwiek nagłaśniających problem na forum międzynarodowym sprzeciwów wobec polityki rządowej w kwestii pamięci były tzw. sądy edukacyjne (*kyōiku saiban*). Dotyczyły one trzech procesów wytoczonych państwu japońskiemu przez Ienagę Saburō. Pierwszy z nich z 1965 roku skierowany został przeciwko rządowi japońskiemu, w drugim z 1967 roku Ienaga pozwał Ministerstwo Edukacji, natomiast w 1984 roku ponownie rząd Japonii.

Poczynania historyka były podyktowane pamięcią o własnej działalności polegającej na przekazywaniu uczniom wiedzy zgodnej z założeniami władz imperialnych w trakcie wojny na Pacyfiku. Dlatego też zrozumienie negatywnych skutków swojego postępowania doprowadziło go do stworzenia podręcznika do historii, w którym zostałyby zawarta prawda na temat działań władz Japonii podczas wojny⁴⁷. Ocena treści stworzonego podręcznika była możliwa dopiero po zakończeniu działań okupacyjnych. Jednakże tocząca się zimna wojna i zmiany w Ministerstwie Edukacji sprawiły, że napisany przez historyka podręcznik, pomimo wprowadzanych korekt, z roku na rok nie mógł być wznawiany, ze względu na kolejne uwagi cenzury odnośnie do zawartych w nim faktów z okresu II wojny światowej⁴⁸. Ienaga zaznaczał, że działania wdrażane przez prawicowe rządy przyczynią się nie tylko do zniekształcenia historii, ale również do zrzucenia odpowiedzialności za wybuch wojny na Stany Zjednoczone w kontekście nałożonego przez nie embargo na ropę naftową w 1931 roku⁴⁹. Niemniej jednak problem podręczników nie przykuwał uwagi polityków amerykańskich, gdyż bezpośrednio nie dotyczył i nadal nie dotyczy Stanów Zjednoczonych.

⁴⁶ Daniel Nagashima, *Japan's Militarist Past: Reconciliation in East Asia?* „Yale Journal of International Affairs”, Fall/Winter 2006, s. 115.

⁴⁷ *Nowa Historia Japonii* została poddana rewizji przez Ministerstwo Edukacji w 1952 roku. Nie przeszła tego procesu ze względu na negatywne oceny jednego z członków komisji. Po ponownym oddaniu przez Ienagę podręcznika do oceny uzyskał on pozytywne opinie i ukazał się w druku w 1953 roku. Por. Nozaki Yoshiko, Inokuchi Hiromitsu, *Japanese Education, Nationalism...*, s. 96–126.

⁴⁸ Yoshiko Nozaki, *War Memory, Nationalism...*, s. 34.

⁴⁹ Saburo Ienaga, „The Telegraph”, 10 grudnia 2002, <http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1415655/Saburo-Ienaga.html> [dostęp: 15 stycznia 2015].

Podejmowanie przez badaczy relacji Japonii z państwami Dalekiego Wschodu w kwestii podręczników może sugerować, że kwestia pomników i miejsc pamięci na terenie Stanów Zjednoczonych nie jest zupełnie brana pod uwagę przy analizie problemu. Jednak wątek ten był również poruszany przez Ienagę. Określił on mianem wojny na Pacyfiku okres militarnych działań Japonii w latach 1931–1945. Właśnie taki tytuł nosi jego książka, w której oskarża on Stany Zjednoczone o złamanie prawa międzynarodowego poprzez zrzućcenie bomb na Hiroszimę i Nagasaki, co spowodowało śmierć tysięcy cywilów⁵⁰. Pomimo tego rodzaju zarzutów, działania Ienagi zostały docenione przez Amerykanów i Kanadyjczyków, będących w większości osobami nominującymi historyka do pokojowej Nagrody Nobla rok przed jego śmiercią⁵¹.

PODSUMOWANIE

Polityka edukacyjna Japonii w kwestii podręczników do historii, budząca kontrowersje głównie w relacjach Tokio z Pekinem czy Seullem, była spowodowana pośrednim skłonieniem Japonii przez Stany Zjednoczone do zmian w kształceniu nowych pokoleń. Dopuszczenie do kontroli podręczników przez przedstawicieli prawicy, jak również tych o poglądach imperialistycznych, pozwoliło uzyskać społeczną akceptację dla sojuszu obronnego z Waszyngtonem, jednocześnie powodując kontrowersje w interpretacji wydarzeń historycznych, do których doszło między Japonią a jej azjatyckimi sąsiadami. W związku z powyższym prawdziwa wydaje się przytaczana teza, że Stany Zjednoczone pośrednio odpowiadają za sytuację w relacjach Japonii z Chinami i Koreą. Związek Pracowników Oświaty Japonii pomimo działalności zgodnej z powojenną konstytucją został zepchnięty do roli opozycji charakteryzującej się lewicowymi poglądami i nieakceptowanej przez partie prawicowe będące u władzy przez większość powojennego okresu. Dlatego też przypomnienie tej organizacji wielokrotnie podejmującej problem podręczników do historii wydaje się niezbędna w kontekście miejsc pamięci i ich wpływu na budowanie relacji międzynarodowych. Po raz kolejny potwierdza się teza,

⁵⁰ Saburō Ienaga, *The Pacific War: 1931–1945*, Random House Inc., Toronto 1978, s. 202.

⁵¹ Paul Lewis, *Saburo Ienaga, Who Insisted Japan Disclose Atrocities, Dies at 89*, „The New York Times”, 8 December 2002, <http://www.nytimes.com/2002/12/08/obituaries/08IENA.html> [dostęp: 20 stycznia 2015].

że kosztem zachowania stabilizacji i porządku na Dalekim Wschodzie Stany Zjednoczone pozwalają japońskiej prawicy na poruszanie coraz to nowych kwestii w kontekście pamięci o wydarzeniach z czasów II wojny światowej, które są nie do zaakceptowania zarówno przez innych sojuszników USA na Dalekim Wschodzie, jak również przez mocarstwo, jakim jest Chińska Republika Ludowa.

W okresie powojennym do organizacji pozarządowych należało zapoczątkowanie polityki pamięci. Szczególną rolę w tej działalności odegrał Związek Pracowników Oświaty Japonii. Członkowie tej organizacji twierdzili, że tworzenie pamięci o wydarzeniach z czasów wojny leży w relacjach naród–państwo⁵². Jak pokazała analiza poczyniona w tym artykule, związek pozostawał od zakończenia okupacji w nieustannej opozycji, promując idee narzucone przez Amerykanów w początkowej fazie demokratyzacji. Niemniej jednak pomimo pozostawania w nieustannej opozycji oraz doprowadzenia do „sądów edukacyjnych” przez Ienagę nadal wpływ na tworzenie pamięci (i miejsc pamięci, takich jak podręczniki) ma organizacja negująca rządową politykę. Działania te ukazują, w jaki sposób w okresie powojennym doszło do kształtowania pamięci o wojnie. Pojawiła się bowiem nagle potrzeba kształtowania przeszłości reprezentowana przez różne grupy zainteresowanych. Jedni, tak jak skupieni w *Nihon Izokukai*⁵³, starali się forsować obraz krzywd, jakich doznali jej członkowie, wymazując jednocześnie cierpienia wywołane prowadzeniem walk. Związek Pracowników Oświaty zgodnie z przekonaniem swych członków starał się przedstawiać działania Japonii jako strony odpowiedzialnej za konflikt. W celu uzyskania niezależności nauczycieli oraz swobody kształcenia kolejnych pokoleń związek uważał za konieczne ukazywanie winy przedwojennych decydentów, którzy byli także reprezentowani w powojennym rządzie.

⁵² Franziska Seraphim, *War Memory...*, s. 107.

⁵³ *Nihon (Nippon) Izokukai* (Japońskie Stowarzyszenie Rodzin, które Straciły Bliskich w Czasie Wojny – w bezpośrednim tłumaczeniu słowo *izoku* oznacza bliskich osób zmarłych, jednakże w przekładach na język angielski przyjęte zostało tłumaczenie *War-Bereaved Families*, które stosuje również w tłumaczeniu na język polski jako najbardziej adekwatne do działalności tej organizacji) zostało założone w 1947 roku jako krajowa organizacja zrzeszająca rodziny poległych w trakcie II wojny światowej. Więcej na temat działalności: Olga Barbasiewicz, *Grupy nacisku...*, s. 179–193.